

Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata.

1836-ban jelent meg SCHOTT VILMOSnak „Versuch über die tatarischen sprachen“ c. munkája, amely az első határozott kísérlet a ma urál-altajiaknak nevezett nyelvek — uráli, török, mongol, tunguz — rokonságának kimutatására.

Azóta számos munka jelent meg az urál-altaji problémáról, azonban lényegében ma sem tudunk róla sokkal többet mint 1836-ban. SCHOTTNak és követőinek munkái módszertani tekintetben erősen kifogásolhatók, s biztos, kézzelfogható eredményeik alig vannak. (Az idevonatkozó kutatások történetét l. DONNERnek „Die uraltaischen sprachen“ c. cikkében: FUF. I, 128—146; vö. még SZINNYEI, NyH.⁷ 1—3.)

Hogy a kérdés állásáról általában valamelyes forgalmunk legyen, legcélszerűbb lesz megismerkednünk az illetékes szakemberek idevonatkozó véleményével.

Először kell idéznünk CASTRÉN véleményét, mely nemcsak időrendben első, hanem mai ismereteink szerint is leghelyesebb megítélése az urál-altaji problémának. CASTRÉN (Kleinere schriften V, 151; l. DONNER: FUF. I, 138) a következőket mondja: „Nach meinen bisher über diese sprachen angestellten forschungen zu schliessen, hat man zwischen denselben kein so nahes verwandtschaftsverhältnis zu suchen, wie es zwischen den verschiedenen zweigen des indogermanischen sprachstammes stattfindet, dass aber zahlreiche sowohl formelle als auch materielle übereinstimmungen zwischen ihnen allen insgesamt und insbesondere zwischen den finnischen, samojedischen und türkischen sprachen stattfinden, ist eine schon früher von mir ausgesprochene ansicht, die ich noch jetzt festhalten muss. Ob diese übereinstimmungen so bedeutend sind, dass sie den sprachforscher berechtigen die in rede stehenden sprachen auf einen und denselben stamm zurückzuführen, ist eine frage, deren beantwortung der zukunft überlassen bleiben muss“.

BÖHTLINGK, aki a török nyelvekkel behatóan foglalkozott s az urál-altaji kérdést is vizsgálta, valószínűnek tartja az urál-altaji nyelvek rokonságát. (Über die sprache der jakuten. 1851, XXXIII, XXXV. 1.)

BUDENZ meglehetősen habozó álláspontot foglal el a kérdéssel szemben, bár hajlik a rokonság eszméje felé. „A nagy altaji [= urál-altaji] nyelvcsaládot egyes nyelvcsoportok teszik (1. mongol-mandzsú-török; 2. finnugor; 3. szamojéd) — írja 1868-ban a NyK. VI. kötetében (374. l.) — melyek a szóalakulás jellemére, a származott szók és viszonyított nyelvalakok miképen való képzésére, s a szók összeszerkesztésének néhány fővonásaira nézve egymással egyezőknek mutatkoznak. De ezen általános hasonlóság mellett az egyes csoportok egymás között nem tüntetik föl a nyelvanyag-nak vagyis a bizonyos érteményekkel összekötött hangképleteknek (szóknak) oly tömeges és a szók jelentési osztályai szerint arányos azonosságát, hogy ezen nyelvcsoportokat szorosan vett rokonsági viszonyban állóknak, azaz egy közös ugyanazon fejlettségi fokon álló alapnyelvből kiindultaknak bizonyíthatóknak¹⁾ Viszont a következő lapon ezt mondja: „Hogy az altaji nyelvcsoportok több közös jellemvonással bírnak, melyeket együtt más nyelvek nem mutatnak föl; hogy továbbá köztük, ha nem is tetemes, de megis van oly nyelvanyagi egyezés is, mely bajosan kölcsönvételnek tulajdonítható, — ez oly tény, melyet nem lehet csupa véletlen történetességből magyarázni. Ennek kielégítő magyarázatát csak oly föltevésben¹⁾ lelhetjük, hogy az egyes altaji nyelvcsoportok is valamikor egy egységes nyelvet képeztek...“ Ugyane főfogás tükröződik egy másik kijelentésében (NyK. X. 130), amelyben a magyar-török egyezések egy részét „az ugor-török ősrököntséghez tartozóknak, vagy legalább annak kutatásához tekintetbe jöhető adatokat szolgáltatóknak“ fogja föl.

THOMSEN „Über den einfluss der germ. sprachen auf die finnisch-lappischen“ c. műve (1870) bevezetésében (I. l.) azt mondja az urál-altaji nyelvek rokonságáról, hogy ez egyáltalában nincs bizonyítva, „hanem legföljebb többé-kevésbé valószínű“.

Ez az álláspontja SZINYEI JÓZSEFnek is (NyH. 3: „Az uráli és az altaji nyelvcsoportnak a rokonsága csak föltevés“.), továbbá SETÁLÁNEK (FUF. XII. Anz. 127.) és WIKLUNDNAK. (EBERT-féle Reallexikon III, 381: „... [die ural-altaische] verwandtschaft steht

¹⁾ Én ritkítottam.

aber noch im weiten felde, weil die morphologischen übereinstimmungen, die für ihre Zusammengehörigkeit sprechen sollen, grösstenteils recht allgemeiner art und wenig beweiskräftig sind“.)

Mind összefoglaló, mind részletkérdéseket tárgyaló munkáiban határozottan az urál-altaji nyelvek rokonsága mellett foglal állást MUNKÁCSI BERNÁT. (Budenz-Album, 1884: „Az altaji [= urál-altaji] nyelvek számképzése“, KSz. XVIII, 124 skk.; HEINRICH-féle Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetének bevezetése.)

GOMBOCZ ZOLTÁN szintén azok közé tartozik, akik a rokonság gondolatát képviselik. (Akad. Értes. 1907, 513; Nyelvtudomány III, 48; ez utóbbiban különösen fontos a török és az uráli deverbális nomenképzők egyezésének kiemelése.)

Az újabb nyilatkozatok közül megemlítem még KORSCHÉT és PELLIOÉT. KORSCH (SUS. Aik. XXX 20, 9): „Doch machen die beziehungen der türken — eben der türken, nicht zugleich der mongolen und mandschuren — zu den finno-ugriern auch ein besonderes und zwar ein höchst interessantes gebiet aus“. PELLIOÉ (Journal Asiatique 1925, CCVI, 193—4): „Si on a sagement renoncé, du moins en l'état actuel des études, à parler d'une famille linguistique 'ouralo-altaïque' qui comprendrait, à côté des langues finno-ougriennes et samoyèdes, les langues turques, mongoles et tongouses, il n'y a guère à douter de la parenté originelle du turc et du mongol, et les vraisemblances sont pour qu'on leur doive adjoindre les langues tongouses...“

*

Az uráli és a török nyelvek rokonságának talán legtöbbet emlegetett bizonyítéka a magánhangzóilleszkedés, amelynek a rokonság bizonyításánál — különösen régebben — igen nagy fontosságot tulajdonítottak. BÖHTLINGKNÉL pl. ezt olvassuk (i. m. XXXIII): „Das eigentümliche lautsystem der ‚ural-altai‘-schen sprachen, und zwar nicht nur die vokalharmonie, sondern auch der schon oben hervorgehobene reichthum an vokalen, der, bei der verhältnissmässig grossen armut an konsonanten, zur primitiven begriffsbezeichnung durchaus erforderlich war, ist bis jetzt sozusagen das einzige sichere allgemeine merkmal, das uns berechtigt, alle in rede stehenden sprachen unter einen kollektivnamen zusammenzufassen und dieselben aus einer quelle abzuleiten“.

Közelebbről nézve a dolgot, a kérdés kissé bonyolódik.

Azt látjuk ugyanis, hogy a finnugor nyelvek közül a lappban a zürjénben, a votjákban és az osztjákban nincs magánhangzóilleszkedés, s a magyarban történeti időben fejlődni látjuk e jelenséget.

Ezért voltak oly vélemények, melyek szerint a magánhangzóilleszkedés a fgr. nyelveknek nem ősi sajátja. „... igazat kell adnunk SZINNYEINEK, a ki valószínűbbnek tartja, hogy a magánhangzóilleszkedés a fgr. alapnyelvben nem volt meg, hanem az egyes nyelvekben külön fejlődött ki“, írja pl. GOMBÓCZ (Nyelvtud. III, 50).

A finnugor magánhangzóilleszkedéssel legutóbb KANNISTO ARTÚR foglalkozott, a vogul magánhangzóilleszkedéssel kapcsolatban. (FUF. XIV.) Kimutatja, hogy bár a magánhangzóilleszkedés a mai vogul nyelvjárásokban nagyon különböző módokon van képviselve, e nyelvjárások a fejlődés egy régebbi fokán sokkal közelebb állottak e tekintetben egymáshoz; meggyőző fejtegetése szerint abból a körülményből, hogy az osztjákban nincs magánhangzóilleszkedés, nem szabad arra következtetni, hogy az ósugor nyelvben (tehát a magyar, a vogul és az osztják őseiben) nem volt magánhangzóilleszkedés; tovább menve felveti azt a kérdést, hogy mit lehet gondolni e tekintetben a fgr. ősnyelvről s arra az eredményre jut, hogy a magánhangzóilleszkedés inkább ősi sajátja a fgr. nyelveknek mint nem; idézi SETÄLÄ véleményét (Tietosanakirja IX, 305), mely a következőképpen hangzik: „Nem látjuk teljes világossággal, hogy vajjon az ú. n. magánhangzóilleszkedés finnugor hangjelenség-e; tekintettel azonban arra, hogy ez mind a finnben, mind a magyarban (erősen kifejlődve egy vogul nyelvjárásban is) megvan, és hogy a mordvin alakok is magánhangzóilleszkedésesekre mennek vissza, alig lehet kételkedni a magánhangzóilleszkedés finnugor eredetében“.

Ha mármost tekintetbe vesszük, hogy CASTRÉN szerint a magánhangzóilleszkedés az összes szamojéd nyelvekben megvolt (Gramm. d. sam. Spr. 23-37), s hogy a törökben — bár a történeti időben némileg változott — szintén megvan s a török alapnyelvben is megvolt, akkor nem térhetünk ki az elől a gondolat elől, hogy a magánhangzóilleszkedés az uráli és a török nyelvek közötti ősi kapcsolatra utal.

Ez a kapcsolat lehet ősrökonség, de lehet ősi érintkezés is, amely esetben tehát a magánhangzóilleszkedés az egyik nyelvcsó-

portban átvétel eredménye volna. Ilyen átvétel nem elképzelhetetlen. Egy kaukázusi nyelvben, az udban, megvan a magánhangzóilleszkedés s török hatás következtében keletkezett. (MARQUART, Streifzüge 49. l. lent, SETÄLÄ, SUS. Aik. XXX₅, 13. és 102. l.) Világos azonban, hogy a magánhangzóilleszkedés „kölcsonvétele“ a nyelvfejlődésnek egészen ritka, kivételes jelensége.

Hogy a magánhangzóilleszkedés az uráli nyelvekben és a törökben önállóan, a két nyelvcsoporthoz egymástól függetlenül fejlődött volna ki, azt nem tarthatjuk valószínűnek, különösen ha meggondoljuk, hogy a két nyelvcsoporthoz érintkezése mindenesetre igen régi, továbbá, hogy köztük egyéb egyezéseket is találunk.

Kétségtelen, hogy egyéb egyezések nélkül a magánhangzóilleszkedés nem bizonyíthatná az uráli és a török nyelvek rokonságát, amint hogy hangtani egyezések magukban a nyelvrokonságot nem bizonyítják. (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 102. l.) A többi, alább tárgyalandó egyezésekkel együtt azonban a magánhangzóilleszkedés fontos bizonyítéka az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolatának.

*

Alaktani téren figyelemreméltó néhány finnugor (uráli) és török határozórag egyezése.

Ablativus: *t ~ *d.

finnugor: m. -l: *alól, hazul* | osztj. -A: *toA-tà* 'von dort' (*to* 'der, jener') | vog. -l: *jà'll* 'von unten' (*jäl* 'das untere') | votj. -t | cser. -ts, -tš, -tš' (< *t): *tiits* 'von aussen' (vö. *tüinä* 'draussen, ausserhalb') | md. -da, -do, -de, -ta, -to, -te: *tolgada, tolgado* 'von einer feder' (*tolga*) | f. -ta, -tä ~ -a, -ä (< *da, *-dä): *luota* 'von' (vö. *luona* 'bei') | lpS. -t, -de: *allēt, jillede* 'von westen' (*allē, jille* 'west-, westlich'). (SZINNYEI, Finnisch-ugr. Sprw.² 56—58.)

~ számojéd -d, -da stb.: J. *pyld* 'von unten' | T. *pyleada* ua. | Jen. *itoro* ua. (vö. f. *alta* ua.) || J. *tahad* 'von hinten her' | T. *takada* ua. | Jen. *tahado, tehoru* ua. (vö. f. *takaa* < **takada* ua.) (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 22—23.)

~ török: türk -da, -dä, -ta, -tä (locativus és ablativus): *kayanda* 'de la part du khan', *jolta* 'sur le chemin' (THOMSEN, Inscr. 22, 41) | uyg. *kynda* 'aus der hülle' (RADLOFF, Alttürk. Inschr. N. F. 63—64.) | a többi nyelvjárásokban kizárólag locativusi értelemben. (SCHRIEFL, Der lokativ im jakutischen, KSz. X.) | csuv. -ta, -te, -ra, re: AŠMARIN, Mat. 120. l.: locativus. (Ablativus: j-török -dan, -dän, -tan, -tän stb., pl. oszm. *ävdän* 'házból, háztól' stb. [*äv* 'ház']).

Megjegyzendő azonban, hogy hasonló ablativusi végzetek a legkülönbébb nyelvekben előfordulnak. (PAASONEN: FUF. VII, 16 – 17.)

Lativus: $*-k \sim *-γ$.

finnugor: osztj. (a tövégi magánhangzóval egyesülve) $-ä$, $-ä$, $-i$: $uä'nä$ 'nahe, in die nähe' ($uä'n$ 'kurz, in der nähe befindlich'), $pələkä$ 'nach... hin' ($pələk$ 'hälfte, seite') | vog. $-γ$, $-i$, $-ü$: $sisıy$ 'zurück, hinter' (sis 'rücken') | zürj., votj. \emptyset : ule ($\leftarrow *ulek$) 'hinunter, unter' ($ul-$ 'unteres, unterraum') | cser. $-ka$, $-γə$, $-gə$: $pelkä$ 'zu, nach... hin' (pel 'seite, richtung') | f.I. $alak$ 'nach unten' (ala 'das untere'). (SZINNYEI, Finnisch-ugr. Sprw.² 58.)

\sim török: türk $-ka$, $-kä$ (dativus, lativus): $kayanka$ 'au khan', $jazyka$ 'à la plaine', $jirkä$ 'au pays' (THOMSEN, Inscr. 18, 19.); $jylka$ 'en l'an', $ödkä$ 'au temps' (i. m. 176. l.) | türk (eniszeji): $-γα$, $-gü$ | j-török $-γα$, $-gü$, $-a$, $-ü$ ($-ja$, $-jü$), pl. oszm. $ävü$ 'háznak, házhoz, házba, haza' stb. ($äv$ 'ház'). (RADLOFF, Alttürk. Inschr. N. F. 62.) | jak. $-γα$, $-γü$, $-γo$, $-γö$, $-ga$ stb. $-ka$ stb. $-γα$ stb. $-ya$ stb. BÖRTLINGK, 393. §. | csuv. (dativus-accusativus: l. AŠMARIN, Mat. 119. l.) $-a$, $-e$ (mássalhangzón és $-u-n$, $-ü-n$ végződő szók után, pl. $tšəvaš$ 'csuvas' — $tšəvaša$, tu 'hegy' — $təva$), $-na$, ne ($-a-n$, $-e-n$ végződő szók után), $-je$ ($-ja$; $-i-n$ végződő szavak után).

Lativus: $*-s \sim *-z$ (+ palatális magánhangzó).

finnugor: m. (a tövéghangzóval egyesülve): $-é$, (illeszkedéssel) $-á$, $-e$, $-a$ ($\leftarrow -ë$, $-ä$): $felé$, $mellé$, $haza$, $bele$ | cser. $-š$: $kuš$ 'wohin' ($ku-$ 'wer, was') | mord. $-s$: $tolgas$ 'in eine feder' ($tolga$) | f. $-s$: $alas$ 'hinunter' (ala 'das untere') = fVp. $aləz$ | lapp $-s$: $ol'kus$ 'hinaus' (vö. $ol'kūn$ 'draussen'). (SZINNYEI, Finnisch-ugr. Sprw.² 59.)

\sim török: $-r$ (directivus): az ol 3. sz. személynév más dativusa (lativus is!) a türkben és a kazániban: aya és $ayar$ ($ayaru$ is); a bu 'ez' mutatónév más dativusa a kazániban: $myya$, $myyar$, $myyarya$; uo. a $šul$ 'az' névmásé: $šuya$, $suyar$, $šuyarya$; kojjal $bär$, oszm. $berü$ 'ide, felém, hozzám', vö. $bän$ 'én'; oszm. $dyšary$ 'ki, kifelé' $\leftarrow *dyš-$ stb., vö. BANG, Vom kökttürkischen zum osmanischen. I.

De különösen föltűnő némely fgr. és török képző egyezése, így elsősorban a

deverbális nomenképzőké:

fgr. $*-p \sim *-β$: f. $elävä$ 'élő', m. $futva$ \sim török $-p$: oszm. $gidüp$ 'menvén' (ó-oszm.: 'menő' [igealakokban]) ($git-$ 'menni'), orkh. $bolup$ 'lévén' ($bol-$ 'lenni').

fgr. $*-t \sim *-\delta$: f. *saada* (a *saa-* 'kapni' ige infinitivusa), vog. *nâmt* 'gondolat' (*nâm-*) \sim török *-t*: oszm. *geçit* 'átjáró' (*geç-* 'átmenni'), kún *kejit* 'ruha' (*kej-* 'fölvenni').

fgr. $*-k \sim *-\gamma$: osztj. *jaurèç* 'ferde' (*jauðr-* 'fordítani'), m. *σάμαγ* (helynév 1109-ből) 'szántó' \sim török *-k*: oszm. *jatak* 'fekvőhely' (*jat-* 'lefeküdni'), orkh. *bilig* 'tudás' (*bil-* 'tudni').

fgr. $*-m$: f. *kuolema* 'halál' (*kuole-* 'meghalni'), m. *ålom* (*al-*, vö: *al-tat*) \sim török *-m*: oszm. *ölüm* 'halál' (*öl-* 'meghalni'), orkh. *batym* 'az a mélység, amennyire valami lesüllyed' (*bat-* 'elsüllyedni').

fgr. $*-n$: cser. *ilen* 'élve' (*il-*), m. *jârni* (*jâr*) \sim török *-n*: oszm. *olan* 'lévő' (*ol-* 'lenni'), kaz. *açyn* 'folyás' (*ak-* 'folyni'). (A fgr. alakokra vö. SZINNYEI, Finnisch-ugr. Sprw.² 77 skk.)

Több egyezés mutatkozik a deverbális igeképzők területén is, de ezeknek az egyeztetése egyelőre hypothetikus jelleggel bírna, s ezek talán inkább csak később, biztos egyeztetéseink számának növekedésével s egy pár idevonatkozó részletkérdés (pl. a török képzők eredeti jelentésének) tisztázása után lesznek tárgyalhatók. De most sem hagyhatjuk említés nélkül a műveltető *-t* képző egyezését, pl. m. *mos-*: *mosat-*, *terem-*: *teremt.* zürj. *ju-* 'inni': *jut-ítatni*, cser. *nör-* 'megnedvesedni': *nört-* 'nedvesíteni' (SZINNYEI, FUSprw.² 111. l.) \sim török: kaz. *aša-* 'enni': *ašat-* 'etetni', oszm. *ojna-* 'táncolni': *ojnat-* 'táncoltatni'.

Legföltűnőbbek, de a rokonságra vonatkozólag egyelőre kevés bizonyító értékkel bírnak a török-uráli mondattani egyezések.

*

Legfontosabb bizonyítéka volna a rokonságnak az elemi dolgokat kifejező szavak egyezése. Ilyen szóegyezésünk kevés van, de e kevés egyezés is jelentős.

*

Ezekről az egyeztetésekről hangtani tekintetben egyelőre nem sok a mondanivaló.

Föltűnő hangalakbeli eltérések az uráli és a török ősnyelv között ez egyeztetések alapján nem látszanak. A legfontosabb különbség az, hogy az őstörök hangrendszer az ősurálinál szegényebb. A finnugor *s* és *s* a törökben egyformán *s*-szel van képviselve: tör. *sirkä* 'serke' (21¹) — tör. *sab* 'szó' (22), *syç-* 'elférni' (13); a fgr. szókezdő *m*-nek, *β*-nek *p*-nek török *b-* felel meg (3, 5, 23, 30). A

¹) A számok az alább következő egyeztetések sorszámát jelzik.

denazalizáció a törökben is megtörtént: tör. *küé* 'erő' (28), *tyk*, 'bedugni' (14), *köp* 'hab' (26). (Mást mutatnak a *hód* [20] megfelelései, de ez a szó a finnugorságban csak az ugor nyelvekben van meg s talán a denazalizáció megtörténte után került a törökbe.) Szókezdő *j*-t fejlesztett a török a *jägü* 'ányg' szóban (18), ez a törökben igen közönséges jelenség. (RAMSTEDT: KSz. XVI, 71 skk.)

A mássalhangzórendszerben a törökben bizonyos alapnyelvi jellegű kettős megfelelések látszanak (*köpük* ~ *kom* [26], *syj* ~ *syj* [13]), melyeknek részletesebb vizsgálata még bizonyára értékes eredményekre fog vezetni.

A fgr. **s* ~ **z*-nek a törökben két esetben *r* felel meg (lativus; tör. *bayyr* [3]); közönséges dolog, hogy az őstörök **z*-nek a *j*-török nyelvjárásokban is *r* felel meg. Világos egyébként ezekből az egyeztetésekből, hogy a török *z* ~ *r* esetében a *z* az eredeti hang. (Erre a kérdésre más összefüggésben szeretnék még visszatérni.)

A magánhangzórendszert illetőleg úgy látom, hogy az eredetibb állapotot a török őrizte meg. Figyelembe kell azonban venni bizonyos török váltakozásokat, melyekről eddig az irodalomban igen kevés szó esett (*ɛ* ~ *ě*, *a* ~ *y*, *o* ~ *u* stb.)

*

Művelődéstörténeti következtetéseket ez egyeztetésekből egyelőre alig vonhatunk. Mindenesetre érdekes, hogy az ősi vallás egy kifejezése ('varázsbót, varázsolni' [15]) fönmaradt s föltűnő, hogy az egyeztetések között több rokonságnév is van (16, 17, 18).

Ez egyeztetések alapján az uráli és a török nyelvek viszonyát rokonságszerű ősi kapcsolatnak mondhatjuk. A további kutatások feladata lesz tisztázni a többi összefüggéseket. (Indogermán-uráli, uráli-török-mongol-tunguz viszony.)

Szóegyeztetések.

1. 'ember'

finnugor: m. *hím* 'masculus, männchen' | vog. *χum* 'mensch, mann' | zürj. *komi* 'syrjäne' | votj. *kum*: *sarakum* 'syrjäne'. (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 88, 103.)

~ szamojéd: O. *kum*, *kume*, *kup*, *kop* 'mensch'. (SETÄLÄ, i. h.)

~ török: türk (THOMSEN), ujj. szag. *kün* 'volk' (az 'ember' > 'nép' jelentésváltozásra vö. KANNISTO: FUF. XVII, 82: török *adäm* 'ember' > vog. *etäm* 'ember', más nyelvjárásban *oätäm* 'nép')

| [mong. *kümun* (*χün, χuy, χun, kun, χimün*) 'ember' (RUDNEV, Materialy, 150.)] Idetartozónak gondolom a *kun* ~ *hun* népnevet is, melyről más helyen bővebben fogok szólni.

2. 'férfi'

finnugor: m. *férj* (első részében a *fi* szó lappang; vö. cser. *püeryə* 'férfi, fiú', cser. *pü-* ~ vog. *piy* ~ m. *fi*) 'maritus, ehemann; uxor, gemahlin'; *férji* 'maritalis (= házassághoz avagy férjhez való)' CALLEPINUS | cser. *eryə* 'fiú' | f. *ylkä* 'vőlegény'; *yrkä* 'vőlegény, legény, férfi'; *yrkö* 'férfi' | lpS. *ir'kē* 'vőlegény'. (SZINNYEI, NyH.⁷ 56.)

~ török: ujj. csag. oszm. stb. *är* 'mann, held, gatte' | jak. *är* 'mann, kraft, ausdauer' | csuv. *ar* 'férfi, fiú; mann, knabe' | kún. csag. oszm. stb. *ärkäk* 'männliches wesen, das männchen (von tie-ren)' | sor *ärgäk* 'kater' | csag. *ärkääč* 'bock' | oszm. azerb. *ärkädž* ua.

3. 'máj'

finnugor: m. *máj* (**má: má-j-a*) 'hepar, jecur, leber' | osztj. *mvyšl, müyät* stb. | vog. *müt, mēt* | zürj. *mus* (instr. *musken* | votj. *mus* | cser. *mokš, moxš* | md. *maksa, makso* | f. *maksa* | lpS. *muökse* ua. (SZINNYEI: NyH.⁷ 43.)

~ szamojéd: J. *mued, muid, myd, mud* ('*mudh*') | T. *mita* | Jn. *mudo, muro* | O. *myd, mīde, mydä, mid, mīte* | K. *mit* 'leber' (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 59.)

~ török: ujj. oszm. türkm. *bayyr* 'leber; der vordere teil eines dinges' | KÄŠĀRĪ-BROCKELMANN: *bayyr* 'leber'; *ja bayry* 'mitte des bogens' | kaz. BÄL. *bayyr* ~ *bauyr* 'máj' | kir. kaz. *baur* 'leber, zorn, die verwandten' | kir. BUD. *baur* 'leber, bauch' | küer. sor. *payyr* 'leber' | jak. *bjar* 'leber' | csuv. *pəver, püver* 'máj'.

Egy fgr. **mayz* alak szabályos megfelelője a török *bayyr*. A j-török **z* > *r* változásra vö. NyK. XLIII, 129; v. LE COQ, Manichaica I: *tüšüngür* és *bolungur*.

4. 'száj'

finnugor: m. *aj-ak* 'labium, lippe; mentum, kinn' (EtSz.);? *ajtó* 'os, apertura, janua, ostium, fores; öfönung, die türe' (EtSz.) *aj, áj* 'schlitz, ritze, spalt; crena sagittae; falz, kerbe; v alakú jegy, amellyel a juhok fülét jegyzik meg; közföld (= *ally*); vallis, praecipitium; tal, schlucht' (EtSz.) | osztj. FD. Trj. *òy*, V. Vj. O.

oy 'palack száda', É. *uyx* 'mündung eines flusses'; *χουδ-ου* 'ajtó' (*χουδ* 'ház') | vog. *οβ*: *κολ-οβ* 'házajtó' (*κολ* 'ház') | zürj. *om*, *vom* 'mund, mündung, öffnung' | votj. *im*, *em* 'száj, nyílás' | cser. *ay*, *äy* 'nyílás, torkolat' | md. *oy-*, *ov-* (*oj-*): *oykšt* (plur.), *ovks* (*ojkst* plur.) 'zabola' (= „szájadzó“) | f. *ove-* 'ajtó'; *ovela* 'schlau' (eig. 'der einen mund hat' dh. 'gut antworten kann') | lp. *vuoyas* 'capistrum'. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.; SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₅, 53; SZINNYEI, NyH.⁷ 48; másképp TOIVONEN: FUF. XVII, 280—282.)

~ szamojéd: T. *yāy* 'mund' | Jur. *ňay*, *ňa'* | Jen. *ē'*, gen. *eo'* | O. *āy*, *oay*, *əay ak*, *āk* 'mund'; *āyai*, *akai* 'zaum' | K. *ay* 'mund'; *ayna'd* 'zaum, zügel' | Koib. *an* 'mund', *agnet* 'zaum' | Motor. *ag-ma* 'mund' | Taigi *äy-de* id. (PAASONEN, Beiträge FSL. 27—8.)

~ török: ujj. *ayyz* 'mund; öffnung eines gefässes; ein enger bergpfad' | oszm. krm. azerb. *ayyz* 'mund, mündung, öffnung; (azerb.) recht, macht, frechheit' | oszm. krm. kún *ayyzlyk* 'mund, öffnung eines geschirres; pferdegebiss' | csag. *ayiz* 'mund, mündung, öffnung' | sor, lebed *āgs* 'mund, öffnung' | miser PAAS. *awās* | kirk. kaz. krm. *aus* id. | balkár (PRÖHLE: KSz. XV) *a'uz* 'mund, schneide eines messers oder schwertes, schlucht, kluft, hohlweg', *auztuk* 'zaum' | tob. *aus* 'mund' | oszm. *āz* | baraba *ayys* | khir. *ōz*, *ōs* | tuba, szag., sor *ās* | tel. alt. *ūs* | csuv. *sōvar* 'száj' | jak. *uos* 'lippe'. Az *ayyz* végzete képző, amelyről dolgozatom első függelékében bővebben szólok. Meg kell azonban jegyezni, hogy erre vonatkozólag más vélemény is van; BANG a Túrán 1928-i kötetében (310. l.) a következőket mondja az *ayyz* *z*-jéről:

„Dualisches *-z* liegt vielleicht auch im gemeintürkischen namen des mundes vor: *ayyz* zu *ay* 'hürde' = *ayyl*, *aul* usw. Im jakutischen bedeutet *uos* = *ayyz* 'lippe'; *ayyz* wäre also möglicherweise 'die beiden hürden'(?). [A kérdőjel BANGTÓL származik.] Vgl. das homerische *ἔρκος ὀδόντων*, mit dem man das unsichere uig. *sygyl* zusammenstelle: 'pfahl' und 'zahn' (Wb. IV, 619; KB. S. 96 Anm. zu 46₁₀).“

E magyarázat valószínűtlen: látjuk, hogy az *ay-* alapszó az uráli nyelvekben is 'száját', 'nyílást' jelent.

5. 'lenni'

finnugor: m. *val-* *vol-* (*vala*, *volt*, *volna*; *ölt*, *ólna* N.) | osztj. *uol-*, *uol-*, *öl-* | vog. *al-*, *ol-*, *öl-* | zürj. *vel-* | votj. *vyl-* (*val* 'vala' | cser. *öl-*, *ul-* | md. *ule-* | f. *ole-*; fL. *uol-*, *vel-*. (SZINNYEI, NyH.⁷ 154.)

∞ török: türk, ujj. csag. stb. *bol-* | oszm. *ol-* | jak. *buol-* | csuv. *pul-*.

6. 'aludni'

finnugor: m. *álom*, *al-sz-ik* | osztj. *ālēm*, *ōlēm*, *ōtēm*, *ōdēm* 'álom', *ol-* 'alszik' | vog. *ūlēm* 'álom' | zürj. *un*, *on* (*unm-*, *onm-* < **ulm-*, **olm-*). id. | cser. *om* id. | md. *udomo*, *udēm* id., *udo-*, *udš-* 'alszik' | lpN. *opδδi-* 'alszik'. (SZINNYEI, NyH.⁷ 37; GOMBOCZ-MELICH, EtSz.: *álom*.)

∞ szamojéd: Jur. *juda*, *judea* 'traum'; *judea-* 'träumen' | T. *juitete-* 'träumen' | Jen. *jure'e* id. | O. *küderba* id. | Kam. *tödür-*. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.: *álom*.)

∞ török: orkh. *udy-* 'aludni' | ujj. szoj. *udy-*, *udu-* id. | sor, szag. *kojb. kacs. uzu-* id. | oszm. csag. stb. *uju-* id. | jak. *utui-*.

7. 'hallani'

finnugor: m. *hall-* 'audio; hören' | osztj. *χōl-* stb. ua. | vog. *χūl-* ua. | zürj. *votj. kjl-* ua. | cser. *kol* ua. | md. *kulš-*, *kule-* ua. | f. *kulle-* ua. | lpS. *kulla-* ua. (SZINNYEI, NyH.⁷ 150.)

∞ török: türk *kulkak* 'fül' | oszm. stb. *kulak* ua. | jak. *kul-gāx* ua. | csuv. *χōlχa* ua. A *kulkak* ∞ *kulak -kak* ∞ *-ak* deverbális képzővel képezett alak egy **kul-* 'hallani' igéből, eredeti jelentése tehát: 'halló'. Az említett képző általánosan ismeretes; a *kulkak* jelentéstani magyarázatát dolgozatom második függelékében adom.

8. 'elfeledni'

finnugor: zürj. *vunny*, *vinödny* 'vergessen' | *votj. vinüt-* ua. | f. *uno-htaa* ua.

∞ szamojéd: T. *zana'btai'ema* 'vergessen' | O. *emelžam*, *awolžap* ua. (SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₅, 63.)

∞ török: ujj. oszm. stb. *unut-* 'vergessen' | kirg. szag. *umut-* | szag. *umdu-* | alt. leb. sor *untu-* | alt. *wytu-* | jak. *umun-* | ? csuv. *man-* ua.

9. 'elfáradni, leromlani, lesóványodni'

finnugor: m. *ár-ik* 'romlik, rothad, poshad'; *árt* 'nocere, schaden, einen schaden zufügen' | osztj. *ōrēm* 'mager' | vog. *ūr-* 'abmageren', *ūrēm* 'mager'; *ārt-* 'müde, matt werden' | zürj. *or-* 'matt werden, ermatten, ermüden, vergehen, hinschwinden, schaden leiden, sich verletzen'; *oröd-* 'abmatten, ermüden, ausmergeln, quä-

len, peinigén, schmachten lassen, verletzen, beschädigen, schaden tun, ausröten'. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.)

∞ török: ujb. csag. kún, kaz. *ar-* 'matt, müde werden' | csag. ŠEIKH SUL. (ed. Stambul) *ar-* 'legyengülni, beteg lenni' | alt. tel. leb. sor, szag. kojb. kacs. kir. küer. tar. tob. kaz. bar. krm. kar. *ary-* 'abmagern, mager werden; mager, krank, siech, hinfällig sein; ermatten, müde werden, schlaff, abgestumpft werden' | alt. kaz. oszm. stb. *aryk* 'mager, abgemagert, schwach, matt, siech' | csuv. *ırzan* 'sovány' | jak. *ır-* 'von kräften kommen'; *ırigan* 'sovány' (PEKARSKI).

10. 'nyalni'

finnugor: m. *nyal* 'lambo, lingo, lecken' | osztj. *ńnl-, ńaa-* | vog. *ńal'nt-* | zürj. votj. *ńul-* | cser. *ńl-, nul-* | md. *nola-* | f. *nuole-* | lpS. *ńoellu-* | lpN. *ńovllü-* ua. (SZINNYEI, NyH.⁷ 32.)

∞ samojéd: *nü-*: *nüllim* ua. (SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₆, 60.)

∞ török: kún, oszm. stb. *jala-* 'lecken' | jak. *salā-* ua. | csuv. *šula-* ua. |

A mongol megfelelő *d-* jét *j* (> *dž* > *d*) > *d* változással gondolom magyarázhatónak.

11. 'megkapni'

finnugor: m. *kap* 'rapio, haschen, greifen, ergreifen, zu sich reissen, fangen; accipio, nanciscor, bekommen; invenio, treffen, finden; deprehendo in flagrante, ertappen; capior rei alicujus amore, studio alicujus rei trahor, haschen, eifrig streben, versessen sein; opus inchoo, incipio, sich an etwas machen, beginnen' | vog. *käpi-, ɣäppi-* 'fölkap' | votj. *kab-* 'meg- vagy elkap (pl. labdát)' | md. *kap'edä-, kap'ude-* 'megkap, megfog' | f. *kaappaa-* 'megkap, megfog, megragad'. (SZINNYEI, NyH.⁷ 35.)

∞ török: alt. csag. oszm. stb. *kap-* 'fassen, anfassen, packen, ergreifen, schnappen, fortführen, (oszm.) fortreissen' | jak. *ɣab-* 'greifen, anfassen'.

12. 'hagyni'

finnugor: m. *hagy* 'relinquo, omitto, destino, lassen, ver-lassen, liegen lassen, stehen lassen, überlassen, hinterlassen; sino, lassen, erlauben; jubeo, mando, impero, gebieten, befehlen, heissen; credo, commendo, anvertrauen' | osztj. *ɣai-* 'hátrahagy' | vog. *ɣül-, kül-* 'elnagy' | zürj. *kol-* 'megmarad; hátrahagy' | votj. *kjł-*

'marad, megmarad' | cser. *koð-* (-em) 'hagy'; (-àm) 'marad' | md. *kado-* 'hagy, hátrahagy' | f. *katoa-* 'elvéssz, eltűnik' | lpN. *cuöðði-*, 'elhagy' | lpS. *kuöte-* 'hagy, meghagy'. (SZINNYEI, NyH. 7 38.)

∞ s z a m o j é d: Jur. *hājeu, haijeu* 'zurücklassen'; *hajydm* 'zurückbleiben' | T. *koa'ema* 'nachlassen'; *kō'am* 'nachbleiben' | Jen. *kaibo* 'zurücklassen'; *kaijaro', kaijado'* 'zurückbleiben' | O. *kuežap, kueđau, kuetam* stb. 'verlassen' | K. *kojolam* 'zurückbleiben'. (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 65.)

∞ t ö r ö k: ujk. *koð-* 'hinlegen, hinstellen; bei seite legen, verlassen, zurücklassen, hinterlassen, überlassen'; *kodun-* 'nach sich zurücklassen'; *kodur-* 'stellen lassen, verlassen, fortzun' (vö. oszm. *kodur-* 'hinstellen lassen'); *kody* 'unten, abwärts' | alt. leb. sor. szag. kojb. kacs. kkir. azerb. kún, krm. tar. csag. kturk. kar. *koi-* (kaz. *kui-*) 'hinstellen, hinlegen, annehmen; festsetzen, befehlen, erlauben; lassen, verlassen; (oszm.) verlassen, im stiche lassen' | csag. *koji* 'unten' | krm. oszm. csag. *ko-* (< *koi-*) 'stellen, hinstellen, hinlegen, ausstellen; lassen, verlassen' | csuv. *xiv-* '(hidat) építeni, (nyomot) hagyni, helyezni'; *xšvar-* 'hátrahagyni'; *xur-* 'helyezni, rakni, vhová tenni, állítani' | jak. *xuot-* 'jemand überholen, entgehen'; *xuottar-* 'fortgehen lassen, entwischen lassen'; *xot-* 'bewältigen, mit etwas zu stande kommen'.

13. 'belemenni, beleférni'

f i n n u g o r; m. *av-ik* 'imbuitur, penetrat, inolescit, durchdringen, eindringen, sich hineinnehmen, einwachsen' PP: 'minuor, contrahor, densor' | osztj. *toɣ, loɣ-, taɣ-, laɣ-, lɣà-, ɣɣà-, lɣ-* 'eintreten, hineingehen' | vog. *tuj-* 'bemenni', praes. 1. sz.: *tüm* | zürj. *sun-* 'tauchen, untertauchen, eintauchen' | votj. *zum-, žim-* 'merülni, alámerülni, alábujni' | cser. *šurɣaltam, šurɣaltam, šurɣaltam* 'tauchen, untertauchen, auf das gesicht fallen' | md. *sova-, suva-* 'eintreten, hineingehen, hereinkommen' | f. *sovin, inf. sopia* 'aptus, conveniens, commodus sum; convenio, concilior'; Savóban: 'raum haben oder finden'; észk *sobima, sōbima* 'sich vertragen, sich verstehen mit jmd., sich vereinigen, sich fügen, passen, gelingen' | lpN. *suogyat*, 1. sz. *suoyam* 'clam subreperē'; lpK. *soarɣa-, soarɣe-*, 'eintreten'. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.: *av-ik*).

∞ s z a m o j é d: Jur. *turu-, tūru-, tū-* 'angehen, kommen, eingehen'; *turu-* 'intrare'. (GOMBOCZ-MELICH, i. h.)

∞ török: ujj. oszm. (SĀMĪ) *syγ-* 'belefézni' KĀŠYARĪ-BROCKELMANN *syγ-* 'hineingehn, passen, ausfüllen' | csag. *siγ-* id. | kaz. tel. kar. *syj-* 'hineinpassen' | kirg. [KĀTAR.] *syj-* 'ПОМѢСТИТЬСЯ, УМѢСТИТЬСЯ (elférni)' | kún, kir. *sī-* 'hineingehen, hineinpassen' | tar. *siγdur-* 'hineinstecken' | ujj. sor, szag. kojb. *syγ-* 'hineinpassen, hineindringen' | csuv. *šmās-* 'belefézni, elférni'.

∞ török: oszm. SĀMĪ *siγ-* 'lyukba, gödörbe jutni, lesüllyedni, elrejtőzni; megemésztődni; behatolni; a földbe behatolni (víz)' | kir. csag. kturk. tar. bar. ujj. *siγ-* 'in die erde einziehen (vom wasser), hineinpassen, mit gewalt und unwiederbringlich an jemand gefesselt sein, anhängen, verbunden sein; (ujg.) sich aneignen, passen; (tar.) in den ohren klingen' | KĀŠYARĪ-BROCKELMANN *siγ-* 'versinken, eindruck machen (wort), bekommen (speise)', *siγdür-* 'eindringen lassen, eine speise bekömmlich machen', *siγiš-* 'ganz versinken (wasser)' | ujj. kturk. csag. *siγür-* 'eindringen lassen, hineinstecken' | krm. *siγdir-* 'verdauen' | jak. *iy-* 'eindringen, eingesogen werden'.

14. 'dugni'

finnugor: m. *dug* | vog. *tuy-*: *ju-tuyult-* 'bedug (zustopfen)' | md. *toygā-, toygo-* 'bedug (hineinstecken)' | f. *tunke-* 'benyom, dug'. (SZINNYEI, NYH.⁷ 39.)

∞ török: tel. alt. leb. kir. küer. kaz. oszm. *tyk-* 'feststopfen, festdrücken, hineinstopfen, hineindrängen, verstecken' | oszm. *tyka-* 'zustopfen'.

15. 'varázshot, varázsolni'

finnugor: f. *arpa* 'wahrsagungswerkzeug; schlagrute, um verborgene dinge zu entdecken; botschaftsstock; hobelspan oder ringknoten, den man beim zaubersieb anwendet', *arpoja* 'wahrsager' | fÉ. *arp* 'loos, zaubermittel', *arbutama* 'hexen, zaubern' | lapp *vuorbbe* 'sors, fortuna; annulus orichalci, in membranam tympani magici, quoties pulsabatur, imponendus' | [? m. *orvos* | ? votj. *urves*, *urbefš* 'ein krankheit verursachendes geisteswesen; die opferceremonien, unter denen dieses geisteswesen vertrieben wird']. (SETĀLĀ, SUS. Aik. XVII. 50—51, j.; WICHMANN: FUF. I, 99—104; MUNKÁCSI: KSz. II, 312—315.)

∞ török: sor *orba*, szag. *orby*, tel. alt. *orbū* 'der schlägel, mit dem der schaman seine trommel schlägt' | tel. leb. sor. kir. kkir. tar. szag. kojb. kacs. bar. tob. csag. kturk. *arba-* 'hexen,

behexen, bezaubern, wahrsagen, besprechen (krankheiten); raten; (tel.) schelten; (kir.) übertölpeln; (csag.) märchen erzählen' | csag. *arbay*, *arbak* 'lüge, betrug, list, besprechung, hexerei' | csag. *arbayçi*, kturk. *arbakçi*, bar. *arbaudzy* 'hexenmeister, zauberei' | türk. *armakçı* ua. vö. orkhoni I E 6 | tel. alt. leb. *arban-* 'murmeln, murren, unwillig sein'. (WICHMANN: FUF. I, 104.) | KĀŠYARI-BROCKELMANN: *arva-* 'zaubersprüche murmeln', *arvaš-* 'zaubersprüche zusammen murmeln', *arvyš arvaldy* 'der zauberspruch wurde gemurmelt' | MÜLLER, Uig. II, B. 58 (7), *arvyš* 'magie' | v. LE COQ, Man. II, 5 (180), *arvyš* 'hexenkunst'. (Nem lehetne a votják *urves*, *urbetš* szót a török **arbyš* > *arvyš*-sal magyarázni?)

16. 'öcs'

finnugor: m. *öcs* 'jüngerer bruder, jüngere schwester' osztj. *ičex* 'jüngere schwester', *ičë* 'jüngerer bruder' | vog. *īs*, *īš*, *ič*, *jiš* 'jüngere schwester' | votj. *uži* 'schwägerin, jüngere schwester meines mannes'. (TOIVONEN, Inl. Affr. 139.)

∞ török: ujj. *iči* 'jüngerer bruder, älterer bruder' (v. LE COQ, Chuastuanift 117; MÜLLER, Zwei Pfahlschriften, 34, 27; MÜLLER, Uig. III. 82₁₃) | KĀŠYARI-BROCKELMANN: *iči* 'älterer bruder des mannes' | szeldzsuk versek, KCSA. I, 5. füzet, melléklet, 185^r 4a: *iči* 'öcs' vagy 'bátya'.

17. 'sógornő, sógor — meny'

finnugor: osztj. *kĭAĭ* stb. 'jüngere schwester der frau; tochter des jüngeren bruders der frau; ältere schwester der frau; tochter des älteren bruders der frau; mann der jüngeren schwester der frau; mann der älteren schwester der frau; mann der schwester der frau' (KARJALAINEN: FUF. XIII, 236.) | zürj. *kel* 'schwägerin' | votj. *kali* 'schwägerin; schwiegertochter' | md. *k'el* 'frau des mannesbruders' | f. *kily* 'schwägerin' | lp. *gallojedne* 'fratria (mariti)' (SETĀLĀ, SUS. Aik. XXX₅, 89—90.)

∞ samojéd: T. *sealuy*, *saluy* 'männer zweier schwestern' | Jn. *seti*, *seri* ua. (SETĀLĀ i. h.)

∞ török: sor *käli* 'schwiegertochter' | ujj. csag. stb. *kälin* 'schwiegertochter, frau des jüngeren bruders oder nahen verwandten' | KĀŠYARI-BROCKELMANN: *kälin* 'braut, schwiegertochter' | oszm. SĀMĪ *gälin* 'menyasszony, menyecske; a fiú felesége' | csuv. *kin* [= **kälin*] 'meny, öcsém neje, menyecske' | jak. *kin'it* 'die frau eines

jüngern verwandten: schwiegertochter, frau des jüngern bruders, des neffen, usw.; des bruders frau' | bar. stb. *käläs* 'braut, geliebte, junge frau' | kaz. *käläs* 'verheiratete frau, gattin'.

18. 'ány'

finnugor: m. *ány* 'glos, des gatten schwester; fratri', die frau des (älteren) bruders; des onkels oder grossonkels frau; des vetters frau; die frau eines jeden älteren verwandten' | osztj. FD. *ánäys* 'frau des älteren bruders, stiefmutter'; Irt. *ánaxa* 'frau des älteren bruders, frau des oheims' | vog. *ány* 'ány' | lpk. *viéñne* 'frau des älteren bruders'. (SZINNYEI, NyH., 149; GOMBOCZ-MELICH, EtSz.)

~ török: ujb. csag. tar. *jäygä* 'die frau des älteren bruders' | oszm. kkir. *jängä* (olv. *jäygä*) 'die frau des älteren bruders, des vatersbruders; die frau, die die neuvermählte in das haus des mannes zu führen hat' | alt. tel. *jäyä* 'die frau des älteren bruders, die frau des vatersbruders, die tante' | kaz BÄL., *jiyä* 'ány (bátyám neje)' | bar. *jäygä* id. | sor *näyä* id. | tuba *näyä* id. | kir. *džergä* 'die frau des älteren bruders, die leibliche tante; manchmal nennt die braut so die mutter des mannes' | csuv. *iyae, jeyae* 'ány, bátyám neje; nagybátyám neje; (megszólításban) nálamnál öregebb asszony'.

A török alak eredetileg **änägä*, **änigä* s az uráli-török alapszó egy *an(ń)a* ~ *än(ń)ä* 'anya, néne' szónak a deminutivuma.

19. 'moly'

finnugor: vog. *kij, keè* 'motte' (KANNISTO: FUF. XVII, 121; szerinte a törökből) | votj. MUNK. *kej, kej, küj* 'moly' | f. *koi* id.

~ török: KÄSĀRI-BROCKELMANN: *küjä* 'motte' | karacs. PRÖHLE *k'üjé* 'motte' | kir. *küjö* ua. | kar. L. *güjä* ua. | tar. *küä* ua. | oszm. *güvä* ua. | ufaí PRÖHLE *kijö* ua. | kaz. *kējü* ua. | mis. PAAS. *küwä* ua. | csuv. *kövä* ua. (KANNISTO: FUF. XVII, 121.)

Erre az egyeztetésre GOMBOCZ ZOLTÁN figyelmeztetett.

20. 'hód'

finnugor: m. *hód* 'castor, fiber, lutra, bibertier' | vog. *xuntél, khontél* 'biber' | osztj. *xundyl* 'maulwurf'. (MUNKÁCSI: Ethn. VI, 137; PAASONEN: FUF. II, 103.) Az obi-ugor alakok -l-je képző, vö. GOMBOCZ: NyK. XLV, 17.

~ török: kir. oszm. csag. *kunduz* 'biber, (kir.) fischotter' | bar. sor *kundus* '(bar.) biber, (sor) die (grüne) eidechse | kaz *kondoz* 'biber, otter' | mis. PAAS. (*χῆνδῶρ*): *kandys* 'biber' | tel. alt. leb. sor, szag. kojb. kacs. *kumduş* 'biber' | csuv. (MUNKÁCSI: NyK. XXI, 5) *χῆνδῶρ* 'hódprém'; PAASONEN: *χῆνδῶρ* 1. 'mikor házaló tatár az uccán kiabál, nyúlboróket akarván venni stb., ha nincs mit eladni, tréfából azt mondják neki: *χῆνδῶρ-τῖρ* *pur* 'van χ.-bőr'; 2. 'szegély (szalag) ing és bunda alján'. (Vö. még KUUN GÉZA gr.: Ethn. VII, 120). A török alakok -z- (~ -r)-je képző, amelyről bővebben szólok dolgozatom első függelékében.

MUNKÁCSI: Ethn. VI, 137; PAASONEN: FUF. II, 103.

21. 'serke'

finnugor: zürj. *šerov*, *šerol* stb. 'lens pediculi' | votj. *šeräl*, *šerär* (a szókezdő s-re vö. WICHMANN: FUF. III, 120) | cser. *šorgonže*, *šorgenče*, *šaryenže* | mdM. *šarhka*, E. *šarko* | f. *saivar* | lp. *čivros* ua. (PAASONEN, S-laute, 39; SETÄLÄ: FUF. II, 259.)

~ török: oszm. alt. kir. *sirkü* 'nisse' | szag. kojb. kacs. *sirgü* | kojb. kacs. *syrya* | csag. ŠEIX SUL. *s.rkü* | kaz. BÁL. *serkü* | karag. CASTR. *sirhä* | abak. VERB. *sirgi*, *sirge* | csuv. *širga* ua. (GOMBOCZ, BTL. 117.) | m. *serke* bolgár-török **širkü* alakból.

22. 'szó'

finnugor: m. *szó* (plur. *szavak*) 'vox, verbum, vocabulum, wort; loquela, dictio, sermo, rede; sonus, stimme, ton; sermo, gerede' | osztj. *saŋ* 'hang; ének' | vog. *sáβ* 'szó; hang'. (SZINNYEI, NyH. 160; GOMBOCZ: MNy. XX, 174.)

~ török: türk *sab* 'wort, rede' (RADLOFF Wb. szerint a kínai-ból) | ujj. *sab* 'wort' | ujj. *sav* 'rede, botschaft. wort' | KAŠYARIBROCKELMANN: *sav* 'wort, sprichwort, geschichte, botschaft, ruhm, ruf'; *savčy* 'prophet; (oguz) zwischenträger' | csag. ŠEIX SUL. ed. Stambul *savči*. 'követ, közvetítő, vezető, házasságközvetítő' | tob. *saucy* 'freiwerber, kuppler' | oszm. *sava* 'neugkeit, nachricht'; *savadžy* 'überbringer von nachrichten, neugkeiten'.

23. 'munka, baj'

finnugor: m. *mü* [factum] opus, opera, arbeit; opificium, artificium, handwerk; opus, fabricatum, werk, fabrikat; merces, arbeitslohn' | zürj. *mog* 'geschäft, angelegenheit, sache, notdurft,

bedürfnis'; *mog kerni* 'dienstleisten'; *mogmini* 'not leiden an etw., bedürfen einer sache, sein bedürfnis befriedigt sehen' | votj. *mug*, *mog* 'arbeit, beschäftigung, 'geschäft, sache, veranlassung, anlass, grund, beweggrund'. (WICHMANN: FUF. XIV, 95—96.)

∞ szamojéd: Jur. *may* 'not'. (WICHMANN, i. h.)

∞ török: türk *buy* 'peine, douleur, chagrin, souci; travail, fatigue, difficulté; besoin, indigence, misère' (THOMSEN, Turcica 49 skk.) | csag. ŠEIX SUL. *muγ*, *muγ* 'bú, bánat, szomorúság' | ujj. telkir. stb. *muγ* 'mühe, leiden, sorge, kummer, trauer; (sor, szag. kojb. kacs.) kränklichkeit, siechtum; (tar.) das widrige schicksal, das böse geschick; (alt. tel. leb. küer.) untauglichkeit, schlechtigkeit, unform, missgestalt, missgeburt' | csag. *muγal*. 'betrübt sein, trauern, leiden; sich abmühen, schwer arbeiten' | jak. *muγ* 'qual, mühe, anstrengung' | oszm. *buy*: MO. XIII, 157. (MUNKÁCSI: KSz. XVIII, 1.: magy. *bú* a törökből.)

24. 'szemölcs, pattanás'

finnugor: m. *süly* 'kelés, pattanás, bibircsó' | cser. *šəyəl* 'szemölcs' | md. *tšilg'e*, *šilg'e* 'szemölcs, pattanás' | f. *syylä* 'szemölcs' | fK. *tšüpläni* ua. | lpN. *tšü'Li* 'pattanás, bőratka' (SZINNYEI, NyH. 7 29.).

∞ török: KÄŠYARI-BROCKELMANN: *sikil* 'warze' | oszm. *sigil*, *sivil*, *sivil* 'geschwür, schwiele, ein kleiner, harter auswuchs; kleine blase auf der haut, hitzbläschen, pickel'; *sigildžü*, *sivildžü* 'pickel'.

A fgr. *tš*-∞ török *s*- megfelelésre más példám nincsen. Talán idetartozik még a

f. *sakata*, *sakkaan* 'tadeln, rügen, ausschelten', *sakkaa* id.; fA. *tšakkoa*- 'einen auszanken, tadeln, ermahnen | votj. *čėkask-* (∅: *tš*), *tšėkaskini* 'ausschelten, rügen' (WICHMANN: FUF. XI, 250) ∞ török *sök*-, *sög*, *söi*-, *sük*- 'zanken, schimpfen, tadeln, auszanken', de ez az egyeztetés a vokalizmus eltérése miatt kétséges.

25. 'földhát'

finnugor: m. *or* 'állat hátgerince' | *orom* 'általán valamely magasló testnek — hegy, vár, templom, ház — legfelső, különösen feldudorodó, csúcsosodó része, teteje; szántóföldnek domborúbb közepe; szántóvas foka; kiemelkedés az ásó hátlapján' | osztj. HUNF. *ur* 'vonat', PATK. 'kis, hosszannyúló hegyhát völgyek s mocsarak

közt'; KARJ. *ür* 'landrücken, wald', *tšəntš-ür* 'mitte des rüchens'; *wrām* 'erdwall' | vog. *ur* 'bergrücken, erdrücken' | zürj. *vör* 'wald, busch' | votj. *vyr* 'hügel, vorgebirge, landspitze' | f. *vaara* 'saltus, mons silvis vestitus' | lp. *varre* 'berg'. (ZSIRAI: MNy. XXIII, 310—313.)

~ török: oszm. RBDH. *or* 'a dyke or wall made by digging a di ch. and throwing up the earth; especially the dyke of Perecop, dug to protect the Crimea in olden times' | bask. PRÖBLE *ur* 'vár, sánc' | kir. krm. csag. *kún or* 'grube, loch, graben' | kir. BUKIN *or* 'erösség' | kaz. kir. BUDAG. *or* 'árok, sánc' | csag. ŠEIX SUL. *or* 'árok, várrom, városrom, emelkedés, erösség, felsőrész, domb, hegy, magaslat' | [mongol *oroi* 'sommité, sommet, cîme, pointe | jak. *oroi* 'spitze'] | oszm. csag. stb. *or-man* 'wald'. (RÁSONYI NAGY: MNy. XXIV, 23—28.)

~ török: kir. csag. *ör* 'eine hohe stelle, erhöhung' | oszm. *ör* 'eine künstliche erhöhung, ein hügel, eine grenze' | kaz. tob. *ür* 'hügel'. (RÁSONYI NAGY i. h.)

26. 'hab, hullám'

finnugor: m. *hab* 'fluctus, unda, welle, flut, wasserwelle; spuma' | osztj. *xu'mp* 'welle' | vog. *xump* ua. | md. *kumboldoms* 'in wogender bewegung sein', *kopıldums* ua. | f. *kumpuaa* hervorquellen'. (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₃, 39.)

~ szamojéd: J. *hāmba*, *hamba* 'welle' | O. *komb*, *kōmb*, *komba*, *kuomba*, *kūmb* | T. *koyfu* | Jn. *kaba*. (SETÄLÄ i. h.)

~ török: azerb. *köp* 'schaum' | oszm. csag. *köpük* 'schaum' | alt. kir. stb. *köbük* 'schaum'.

~ török: alt. *kom* 'welle' | OSZIM. ZENKER *قوم* (olv. *kom!*) 'bewegte welle oder brandung des meeres' | CSUV. *xum* 'hullám; woge' | ujj. *komy-* 'bewegt, erregt sein, anteil nehmen, rege sein, sich interessieren'.

27. 'kéve'

finnugor: f. *kupo* 'bund (stroh, heu)' | fÉ. *kubu*, *kubo* 'bund' (*kubu ölge* 'bund stroh', *haukubu* 'bund, strauch, reisisig) | fL. illat. *ku'bbə* 'zusammen'. (SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₃, 78—79.)

~ szamojéd: *kufu*, *choba*, *chowa*, *kowa*, *kawa* 'bett'. (SETÄLÄ i. h.)

∞ török: kaz. *kübä* 'so viel heu man auf einmal mit der heugabel aufheben kann'; BÁL. 'kleiner heuhaufen' | bask. *kübä* 'széna-, gabona-rakás' | sor *kobu* 'garbe' | csuv. *кyба* 'nagy rakás, halom; szénaböglya, petrence; haufen, heuhaufen'. [M. *kéve* 'manipulus, merges, manipulus frugum, — eine hand-voll, garbe' talán a törökből.] (GOMBOCZ, BTL. 94.)

28. 'erő, képesség'

finnugor: osztj. *χοšaem, хоšém* 'verstehen, können' | vog. ABLQ. *qaňžam, qyšam* 'wissen, verstehen, erraten', MUNK. *xaňši, khaňši* 'kennen, erkennen' | zürj. *kužny* 'verstehen' | votj. *kužim* 'kraft, stärke, macht' | f. *kunto* 'vis corporis, capacitas, habilitas ad quid, nec non vis animi, ingenium, scientia'. (SETÁLÁ: FUF. II, 224.)

∞ török: türk. ujb. csag. stb. *küč* 'kraft; gewalttat; kräftig, kraftvoll, schwierig, schwer; sehr, viel; mühsam, die mühe' | oszm. *güč* 'stärke, macht, kraft, gewalt, mühe; gewalttat; schwer' | szag. kojb. *küs* 'kraft, macht' | sor, kacs. kir. *küš* 'kraft, stärke; schwer' | jak. *kūs* 'kraft'.

29. 'hamu'

finnugor: m. *hamu* 'cinis, lix, asche' | osztj. *χāšam, kāšam* ua. | vog. *χāl'm* ua. | zürj. *kun* (**kunm* < **kulm*): *kun-va* 'lúg' (tkp. 'hamu-víz') | f. *kulmu* 'széna- vagy szalmatörmelék, szemét'. (SZINNYEI, NyH.⁷ 142.) A fgr. denominális *m* képzőre vö. ZSIRAI: MNy. XXIII, 310 skk.

∞ török: alt. kir. oszm. csag. stb. *kül* 'asche' | csuv. *kəl* ua. | jak. *kül* ua.

30. 'zsír'

finnugor: m. *vaj* (vö. *lúdvaj* 'lúdzsír' N.) | osztj. *voj, úž* 'zsiradék' | vog. *βōi* 'zsiradék, zsír, halzsír' | zürj. *vij* 'zsiradék, olaj, vaj' | votj. *vej* ua. | cser. *üj, ü* 'olaj, vaj' | md. *vaj, oj* 'zsiradék, olaj, vaj' | f. *voi* 'vaj' | lapp *vüö'd'a* (gen. *vüö'ja*) 'zsiradék, vaj'. (SZINNYEI, NyH.⁷ 30.)

∞ török: alt. kir. kaz. stb. *mai* (= **bai*) 'butter, fett' | bask. PRÖHLE *maj* 'vaj', *majla-* 'zsírozni, bevajazni'.

31. 'alsó rész'

finnugor: m. *al-* (*alja, alatt, alföld; fejal* 'vánkos' R.) | osztj. *it, ils, il, its, ia, il* 'unterer, niederer' | vog. *jal-* (*jolan,*

jölöl, jölö 'alatt, alól, alá' | zürj. *ul* 'unterraum, das unten befindliche' | votj. *ul, el* id. | cser. *ül* 'das untere', *ülnö* 'unten' | md. *al* 'das untere, unten befindliche', *alo* 'unten, unter', *aldo* 'von unten her, unter' | f. *ala, ale-, al-*: *alla, alta, alle, alas* 'alatt, alól, alá' | lp. *vuöllö-* 'unten bejegene stelle', *vo'ln* 'unten, von unten'. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.; SZINNYEI, NyH.⁷, 33.)

∞ szamojéd: Jur. *yl, jr* 'unter, boden, grund' | T. *yilea, yilie* 'das untere, unterhalb bejegene' | Jen. *iro, ilo* 'boden' | O. *il* 'boden'; *illen* 'unten', *ille* 'nach unten' | K. *ilgän* 'unten', *ilde* 'untenhin'. (GOMBOCZ-MELICH, EtSz.)

∞ török: ujj. kaz. *al* 'der vordere teil' | jak. *alyn* 'der untere, unterteil' | oszm. *alyn* 'gesicht, stirne' | alt. tel. leb. sor *alyn* 'unterteil, stelle unter einem gegenstande' | csag. *alin* 'der untere teil, vorderteil' | kaz. kún, oszm. *alt* 'unterteil, der hintere' | alt. *aldyry* 'der untere' | ujj. *aldyn* 'unterhalb' | alt. tel. *aldyndary* 'vorn befindlich, unten befindlich'.

82. '-tíz'

finnugor: m. *harmine*, R. N. *harmic* ∞ **harmisz* | zürj. *nelamjs* '40', *vetimjs* '50', *kvaitemjs* '60' | votj. *-mjs, -mjs*: *támjs* (∞ zürj. *kijkamjs*) '8'; *ukmjs, ukmjs* (∞ zürj. *okmjs* '9'). (SZINNYEI, NyH.⁷ 56.) E végzet árja eredete (= av. *mas* pehl. *mas* 'nagy') valószínűtlen. (MUNKÁCSI, ÁKE. 607.)

∞ török: j-török *altmyš* '60' (*alty* '6'), *jätmiš* '70' (*jäti* '7') | [jak. *alta uon* '60', *sättü uon* '70', *uon* '10'] | csuv. *utmäl* '60', *šitmäl* '70'. RAMSTEDT (SUS. Aik. XXIV₁, 16) szerint az *altmyš, jätmiš* az *alty* '6', *jäti* '7' számnevekből van képezve a *-mys* deverbális névszóképzővel s jelentése kb. „hatszorosított, hétszeresített“, azaz 'hat tíz, hét tíz'. (Az *alty* és *jäti* szerinte eredetileg nem szám-, hanem újnevek az *al-* 'venni' és *jä-* 'enni' igéből, s végzetük *t-*-je talán a *-t-* „transitivendung“.) Nem valószínű magyarázat. — A török *-š* valószínűleg eredeti *-s*-ből való.

Első függelék.

A denominalis török *-z* képző.

Erre a képzőre a KCsA I. kötetében (152—53. l.) a következő adatokat idéztem: orkh. *jalay* 'meztelen, csupasz', kún *jalay* 'egyedül, csupán' — ujj. *jalayuz* 'egyedül', oszm. *jalayyz* id. kaz.

jaryz id.; oszm. *-džak*, *-džyk* kicsinyítő képző mellett *-džayyz*, *džyzyz* képző: *oılan* 'fiú' — *oılandžyk* 'fiúcska', *adam* 'ember' — *adamdžayyz* 'emberke'; *ok* 'nyíl; törzs' — *oguz* '*törzs; oguz (népnév)'.

DENY OSZM. NYELVTANÁBAN (582. l.) találjuk a következő példákat: *burun* 'orr' — *burnaz* 'nagy orrú, sas orrú (ember)'; *bala* 'kölyök, gyermek' — *palaz* 'kis kacsa, kis liba, galambfióka' (REDHOUSE; (a *b* > *p* változásra vö. oszm. *parmak* 'ujj' < *barmak*); *top* 'jedes runde ding, ball, kugel' — *topuz* 'keule, morgenstern, eiserne kugel, ein klumpen'.

Más példák:

1. *ajaz*: oszm. 'mondschein, helle mondnacht'. kaz. oszm. 'heiter, hell' (vom wetter), kirk. krm. oszm. 'kälte, frost', tar. oszm. 'die freie luft', kaz. 'verarmt' | csuv. *ujar*, *ujar* 'derült (ég, idő), derű',

aj 'hold'.

2. csag. *äyiz* 'stoppelfeld' | oszm. *ayyz* 'die stoppeln':
vö. csuv. *ana* 'darab szántóföld'.

3. türk. csag. *bäyiz* 'das äussere, form, antlitz' | ujj. csag. *mäyiz* 'antlitz, gesicht':

krm. *bäy* 'muttermal' | alt. tel. csag. stb. *mäy* 'muttermal, leberfleck, schönheitsfleck' | ujj. *mäy* 'gesichtsfarbe, das äussere'.

4. kir. csag. *kauz* (kir.) die acheln, spelzen, kelchschuppen des kornes, (csag.) die hülzen der hirse', oszm. *kavuz* 'die hülse oder spreu von der hirse' | csag. *kabuzay* 'schale, hülse, hülle'.

türk. alt. kir. kaz. stb. *kap* 'sack, beutel, tasche; futteral, überzug; (oszm. krm. azerb.) gefäss; (alt. tel. teb.) scheide, schote, hülse, schale'.

Második függelék.

Testrészt jelentő nomen verbalék a törökben.

Régen ismeretes a tudományos irodalomban, hogy egyes török testrésznevek az illető testrész működését jelző nomen verbalék. Lássuk pl. a következőket:

1. ujj. szoj. csag. *adak* 'láb', sor, szag. koib. kacs. kyz. *azak*, tel. alt. kir. tar. küer. tob. bar. azerb. oszm. krm. *ajak*, jak. *atax*:
csuv. *ura*:

oszm. *ad-* 'schreiten', csuv. *yt-* 'lépni', kir. kaz. oszm. azerb. *adym* 'schritt', csuv. *udâm* 'lépés', ~? kaz. tob. kun. krm. kturk. *atla-* 'schreiten'.

2. oszm. stb. *boyaz* 'torok' | ujj. *boyuz* ua.:

oszm. stb *boy-* 'megfojtani'.

3. oszm. stb. *burun* 'orr':

kturk. *buru-* 'szagolni'. (MUNKÁCSI: KSz. XIV, 352.)

4. ujj. oszm. csag. stb. *jüräk* 'szív':

türk, alt. kkir. stb. *jür-* 'in bewegung sein, auf dem wege sein, gehen, fahren, reiten, wandern; leben, sich befinden'.

5. ujj. kojb. sor, szag. szo. *karak* 'szem' | jak. *χαραχ* ua.:

kún, csag, kaz. kir. *kara-* 'schauen, anschauen, zuschauen, besehen, hinsehen, hinblicken, betrachten'.

6. ujj. oszm. stb. *tyrnak* 'köröm' | tel. stb. *tyrmak* ua.:

kir. *tyrna-* 'jucken, kratzen, harken' | leb. szag. stb. *tyrba-* = *tyrna-* | kaz. alt. tel sor *tyrma-* 'mit den krallen kratzen'.

NÉMETH GYULA.